

Jarmila Bednaříková, Michal Habaj,
Markéta Melounová

1

DĚJINY EVROPY

VYŠEHRADEK

EVROPA STAROVĚKU
Řekové, Římané
a jejich sousedé
/do roku 500/

Dějiny Evropy 1: Evropa starověku

Řekové, Římané a jejich sousedé (do roku 500)

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Jarmila Bednaříková, Michal Habaj, Markéta Melounová
Dějiny Evropy 1: Evropa starověku – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2025

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

DĚJINY EVROPY

1

Jarmila Bednaříková,
Michal Habaj,
Markéta Melounová

EVROPA STAROVĚKU Řekové, Římané a jejich sousedé /do roku 500/

VYŠEHRAĐ

Chcete, aby příběh této skvělé knihy pokračoval i potom, co ji dočtete? Tak ji pusťte dál do světa! Vše potřebné se dozvíte na **www.restorio.cz**.

Albatros Media podporuje udržitelný rozvoj, který vrací použitým věcem smysl. On-line antikvariát Restorio vaše knihy odkoupí a zaplatí vám ihned – nečekáte, až se prodají. Získané peníze si můžete nechat, nebo si vyberete charitu, kterou jimi podpoříte. V tom případě navýší Restorio částku o 20 %.

© Jarmila Bednaříková, Michal Habaj, Markéta Melounová, 2025

ISBN tištěné verze 978-80-267-3331-7

ISBN e-knihy 978-80-267-3324-9 (1. zveřejnění, 2025) (ePDF)

ISBN e-knihy 978-80-267-3329-4 (1. zveřejnění, 2025) (epub)

ISBN e-knihy 978-80-267-3330-0 (1. zveřejnění, 2025) (mobi)

Obsah

Úvod	13
------------	----

ČÁST I.

ANTICKÉ ŘECKO

/Michal Habaj/

Řecký svět se formuje	19
Vstup do starověkého řeckého světa	19
Řecké rozpomínání se na minulost	21
Řecko ožívá v 8. století př. n. l.	23
Magická znamení z Východu	24
Fenomén polis	26
Vzestup hoplītů a Sparty	28
Život v polis potřebuje zákon	30
Lykúrgos a Solón	31
Polykratés a podivné osudy tyranů	35
V neznámých zemích: příběh velké řecké kolonizace	37
Řecký život na západě: jižní Itálie a Sicílie	41
Vývoj Sicílie do 5. století př. n. l.	44
Řecký svět se inspiruje Východem	45
Co spojuje všechny Řeky: posvátná místa a hry	47
V sousedství Peršanů a Skythů	50
Slavné páté století	52
Spartané dominují v Řecku	52
Kleisthenés posouvá Athény k demokracii	54
Začátek perských válek a bitva u Marathónu (490 př. n. l.)	55
Xerxovo slavné tažení (480 př. n. l.)	57
Triéry: mocná zbraň Athénanů	60
Od zničení Athén po triumf u Platají	61

Athény zakládají athénský námořní spolek	63
Vzestup sicilských tyranů	64
Začátek nepřátelství mezi Athénami a Spartou	67
Athéňané vytlačují Peršany z Egeidy	69
Vztahy mezi Athénami a Spartou se vyrovnávají	70
Athény a Sparta se mění	72
Téměř neviditelné ženy	76
Bezprostřední příčiny peloponnéské války	78
Athénský mor a porážka Sparťanů u Sfaktérie	79
Válka se přesouvá do severní části Egeidy	83
Válka urychluje proměny vojenství	85
Thrácké populace, zdroj řeckých peltastů	87
Události období Níkiova míru	90
Pokus Athéňanů o ovládnutí Sicílie	91
Poslední fáze peloponnéské války	93
Sparťané zvítězili, ale... ..	97
Agésiláovo tažení do Malé Asie	99
Korintská válka začíná	100
Válka začíná a končí v Persii	101
Syrákúsy a Dionýsové	103
Sparťanské nereálné ambice	107
Sparta ztrácí půdu pod nohama	109
Krátké období slavných Théb	110
Platón, Dión a Tímoleón v Syrákúsách	113
Nástup Makedonie	117
Makedonský vstup do řeckých záležitostí a spojenecká válka	119
Řecké domino	122
Dohoda v Korintu a Filipovy nedokončené plány v Persii	122
Alexandr nastupuje na trůn	124
Dobytí Persie	126

Řecko mezi Alexandrem a Římem	129
Alexandrova říše se rozpadá a vzniká nové uspořádání	129
Lamijská válka (323–322 př. n. l.)	129
Řecko plné slibů	130
Řecko v novém uspořádání	133
Život v řeckých obcích	135
Důležitou roli hrají spolky	136
Agathoklés a poslední velké období dějin západních Řeků	138
Italský a sicilský epilog: Pyrrhos, Kartágo a Syrákúsy	141
Vývoj v Řecku ve 3. století	145
Římané na Balkáně	146

Bližší pohled na illyrské sousedy	147
První makedonská válka (214–205)	149
Římané v Řecku	150
Řím dobývá Makedonii	154
Řecký epilog v Korintu	156

ČÁST II.

ANTICKÝ ŘÍM

/Jarmila Bednaříková/

Řím na cestě od skromných počátků ke středomořské velmoci

Vznik Říma	161
Králové a doba královská	163
První „systémové“ změny	165
Římané státníci	166
Římané vojáci	169
Etruskové	171
Jen dobýt území nestačí... ..	174
Římané zemědělci	175
Vzestup plebejů	176
Zákony XII desek	178
Kartágo a takzvané punské války	180
Římské panství mimo Itálii, provincie, jejich správa a romanizace	184

Krise republikánského zřízení

Otroci	188
Hospodářská a politická stránka krize republiky	189
Cesta k první nelegitimní diktatuře	196
Hledání nové politické organizace	199
Caesar a Pompeius, růst říše, ale umírání republiky	203
Cicero – tragika osobnosti, hájící ztracené pozice	205
První triumvirát situaci nevyřešil	208
Caesarovy zprávy o životě Keltů	209
Od války s Keltů k občanské válce	210
Caesarovy reformy	214
Březnové Idy a Caesarův odkaz v dějinách	216
Římané a svoboda	219
Ženy a politika	221
Kultura období republiky	223

ČÁST III.

ŘÍM V OBDOBÍ PRINCIPÁTU

/Markéta Melounová/

Přechodné období mezi republikou a principátem:

od 15. března 44 do roku 27 př. n. l.	237
Republika po březnových idách	237
Na cestě k mutinské válce	240
Opět spolek tří	242
Od Filipp k Perusii	243
Antonius a orientální království	245
Octavianův vzestup a rozklad triumvirátu	248
Finální konfrontace	250

Římský principát: ani republika, ani monarchie

253	
Mimořádná situace pokračuje	253
Dělbba provincií	254
Pravomoci versus úřady: hledání optima	257
Zásadní je souhlas	260
První muž	261
Státní správa a legislativa v době principátu: staré versus nové	263
Senátorský stav (<i>ordo senatorius</i>) a senátorské úřady	264
Jezdecký stav (<i>ordo equester</i>) a nové možnosti	267
Zpět k prvnímu muži: <i>Imperator Caesar Augustus</i> , ale jak to říct česky?	272
Problém předávání moci	274
Adopci budiž sláva	277

Římská Evropa mezi Augustem a krizí 3. století n. l.

284	
Římané – mistři integrace	284
Římský pořádek	287
Na hranicích římské Evropy: k Ókeanu a ostrovu Thulé	290
Kouzlo hispánského bohatství	296
Severní hranice Itálie: Alpy a alpské předhůří	298
Gallia est omnis divisa in partes tres	301
Augustovo rýnské dobrodružství	304
Římané v Podunají	308
Zlatem slynoucí Thrákové	311
V jádru civilizovaného světa: řecké provincie	312

ČÁST IV.

POZDNÍ ANTIKA

/Jarmila Bednaříková/

Dominát – éra římského císařského absolutismu	319
Krise třetího století	319
Potřeba systémového řešení	325
Otázka nástupnictví	326
Byrokracie	330
Státní rozpočet	331
Stavovská společnost	332
Absolutismus nemusel být absolutní	335
Největší vnitřní problémy a „barbaři“ jako řešení	337
Východ a západ. Ztrácí Řím význam?	339
Krise myšlení a nová náboženství	340
Křesťanství ve vnitřních bojích a jeho první úspěchy u „barbarů“	344
Portrét císaře: Theodosius Veliký	346
Hunská invaze	350
Muž, který dokázal ÚSPĚŠNĚ stát mezi oběma světy – římským a barbarským	352
Císařovna a matka: Galla Placidia	358
Pozdní antika (5. stol.) v zrcadle pramenů úřední provenience	362
Sklonek života římského Západu a trvající představa jednoty říše	367
Přežití římského Východu	368
Kultura pozdní antiky	369
„Barbaři“ jako součást římské říše	372
Romanizace „barbarů“ a kontinuita vývoje	378
 Evropská etnika mimo antický svět	380
Keltové v Evropě, úloha našeho území v keltské historii	380
Germáni v Evropě a jejich život na našem území	387
Rané předzvěsti tzv. velkého stěhování národů	393
Sarmaté	403
Slované	407
 Důležitá evropská etnika v rámci římské říše	410
Thrákové	410
Dákové	411
Illyrové	412

MÍSTO ZÁVĚRU: K nové epoše dějin	415
---	------------

Chronologický přehled nejdůležitějších událostí, osob a kulturních počínů	419
Výběrová bibliografie	434
Seznam map v textu	438
Rejstřík	439

Úvod

První díl Dějin Evropy je věnován starověku, období, v němž se poprvé v dějinách lidstva objevuje písmo a společnost je organizována do států. Době, v níž nejsme už odkázáni pouze na svědectví archeologických pramenů, kdy společnost začne vypovídat sama o sobě, o svém životě, představách a myšlení.

Počátky starověku mimo Evropu klademe již do druhé poloviny 4. tisíciletí, kdy se v Mezopotámii a Egyptě běžně využívají kovy (bronz a měď), v Evropě ale ještě trvá doba kamenná (neolit). Klimaticky jde o teplé období s průměrnou vlhkostí, velmi příznivé pro evropské zemědělce a chovatele domácích zvířat. Velkou část kontinentu tehdy pokrývaly lesy, pro pěstování kulturních plodin stačily dešťové srážky a nebylo třeba stavět velké irigační systémy jako v Mezopotámii či (od Staré říše) v Egyptě. V tom byla určitá výhoda našeho kontinentu.

V pozdním neolitu (eneolit) se v Evropě již vedle kamenné industrie využívalo mědi a kolem roku 2000 bylo celkem běžné užívání její slitiny s cínem, bronzu. Pokrok ve výrobě nástrojů a zbraní ovšem již neprovázelo teplé atlantikum (asi 8000–4000 př. n. l.), ale podnebí chladnější a vlhčí. Železo se v některých částech Evropy vyrábělo již kolem roku 1200 př. n. l.

Obyvateli tohoto kontinentu nebyli pouze Indoevropané, kteří se kolem roku 3000 začali přesouvat ze své pravlasti, ležící snad někde v okolí Kaspického moře. Rozsídlovali se nejen po Evropě, ale i po Asii, včetně Indie. Většina Evropanů hovoří dnes ovšem indoevropskými jazyky (kromě Maďarů a Finů /Sámů/).

Jak v neolitu, tak v době bronzové byla na většině evropského kontinentu společnost organizovaná do rodů a kmenů, neznala písmo (pokud nebudou jako písmo časem uznány znaky neolitické balkánské kultury Vinča s počátkem již v 6. tisíciletí), sídliště městského typu (zatímco sumerský Uruk byl už kolem roku 3000 městem s 50 až 80 tisíci obyvateli) ani sociální organizaci, kterou nazýváme stát.

Tato situace se mění nejdříve ve východní části Středomoří, což není náhoda. Právě sem totiž zasahovaly silné vlivy z oblastí vyspělejšího Předního východu. Tyto vlivy byly materiálního (zboží) i myšlenkového charakteru.

Neznamená to, že by kultura předovýchodních oblastí byla jednoduše „naroubována“ na evropské poměry. Nepochybně zde tyto vlivy musely najít připravenou půdu, tedy již značně vyspělé lidské společnosti.

Mezi prvními centry pokrokového evropského vývoje byl především ostrov Kréta. Tady se po roce 2000 objevuje první starověká civilizace Evropy, nazvaná minójská. V době svého vrcholu se tato kultura rozšířila do většiny oblastí východního Středomoří. Její písmo je dosud rozluštno jen zčásti a nejdůležitější poznatky o životě tzv. Minójců tedy přináší archeologie. Překážkou pro plné rozluštění písma je hlavně to, že neznáme jazyk, jímž Minójeci hovořili a máme k dispozici pouze stručné texty. Jako politicko-organizační forma jsou pro tuto kulturu charakteristické městské státy, z nichž nejznámější je Knóssos na Krétě. O tom, že se starověk v Evropě vyvinul pod silnými vlivy z Předního východu, svědčí několik skutečností. Centrem jednotlivých městských států byly paláce/chrámy. Toto dvojí označení velmi dobře vystihuje jejich dvojí roli. Byly centrem vlády, náboženství i ekonomiky, a stejně tak jako již v městských státech starověkého Sumeru zde probíhalo tzv. redistribuční hospodářství, o němž svědčí velké skladištní prostory vládních budov se zásobnicovými nádobami. Redistribuce pomáhala v rámci nejranějších státních útvarů světa rozvoji jiných hospodářských a duchovních činností, než bylo zemědělství: řemesel, umění, kultu, literatury apod. Spočívala v tom, že vládní centrum, které bylo velkovlastníkem půdy, určitou část svých pozemků pronajímalo lidem mimo palác/chrám, ti odevzdávali dávky a díky nim, stejně tak jako díky půdě, kterou centrum pronajímalo těm, kdo v něm přímo sloužili, získávali obživu kněží, písaři, stavitelé, umělci řemeslníci a další.

Panovník, jehož titul zněl aspoň v některých případech minos, měl stejné důležité náboženské role jako na Předním Východě. S trůnním sálem panovníka přímo sousedily místnosti naplněné kultovními předměty, své spojení s bohy musel panovník obnovovat pravidelným stykem s božstvem, sídlícím v posvátné jeskyni v pohoří Ída na severu Kréty.

Sakrální moc krále bychom dnes na základě celé řady archeologických i literárních pramenů již přímo s vlivy z Mezopotámie nebo Egypta spojovat nemuseli, neboť už v pravěku Evropy najdeme náčelníky, považované takřka za bohy, mající ve svých sídlech kultovní místnosti a kolem sídla hlavní obětiště kmene. Náčelníci, jejichž moc se opírala o kult, byli v Evropě běžní, z Předního východu se sem však zřejmě dostal určitý vzor království, které neslo jisté rysy absolutismu. Jako na Předním východě byl odznakem osob nejvýše společensky postavených slunečník (obdobně jako v Mezopotámii, ale např. i ve starověké Číně) nebo květ lotosu, posvátný v Egyptě. O dalších předovýchodních vlivech může svědčit např. kult býčích lebek a býka vůbec, který se k Minójcům dostal nejspíše z Malé Asie, byl ovšem stejně tak důležitý v Egyptě nebo Mezopotámii, nebo kult dvojhrbité sekry, ale i psací materiál, do něhož bylo ryto tzv. lineární písmo typu A – hliněné destičky, na nichž je

napsána i bohatá literatura kultur žijících mezi řekami Eufratem a Tigridem, v dnešní Arménii anebo Malé Asii. Starořecká pověst o Mínotaurovi může ukazovat na víru, že král je zároveň člověkem i býkem (soška, zpodobňující býka s lidskou hlavou, byla nalezena již v hrobě příslušníka sumerské I. dynastie urské a pochází z doby kolem poloviny 3. tisíciletí).

Mínójská kultura nebyla primárně civilizací válečníků, soustředila se na rozvoj zemědělství (významná tady byla kultura zahrad a ovocných stromů, vinné révy), obchodního loďstva a zámořského obchodu, honosné náboženské slavnosti, budování velkých měst s dlážděnými ulicemi, kanalizací, vodovody, výstavbu domů s koupelnami a splachovacími toaletami, na krásné šaty, složité účesy a péči o plet žen, lovy a sport. O řadě těchto aktivit a zábav svědčí fresky na stěnách mladších mínójských paláců/chrámů. Mnoho jich pochází nejen z Knóssu, ale například také z ostrova Théra (Santorini). Mínójci vybudovali ovšem i válečné loďstvo a Řekové ostrov Krétu nazývali Vládýníní moří.

Zánik mínójské civilizace je archeology a historiky osvětlován postupně. Podílel se na něm výbuch sopky na ostrově Théra kolem roku 1600, která zničila kvetoucí město (dnes Akrotiri), jež zmizelo pod vrstvou sopečného popela, a následná vlna tsunami, která zasáhla hlavně severovýchodní pobřeží Kréty, kde bylo soustředěno mnoho významných lokalit. Dostal se sem i sopečný popel, který na dlouhou dobu znemožnil obdělávat pole. Kolem poloviny 15. stol. získal Knóssos nové pány, jejichž etnicitu a jazyk již známe. Byli to řečtí Achájové, kteří se učili od vyspělejší a starší kultury Minojců stejně tak jako se předtím Mínójci inspirovali u svých předovýchodních vzorů.

První evropská starověká civilizace má po stránce etnické neznámé nositele, jméno získala podle titulu krále *mínos* a primárně podle řecké pověsti o Mínotaurovi a jeho vězení – Labyrintu. Mnohé o ní dosud nevíme, jisté však je, že napomohla rozvoji Řeky vybudované kultury mykénské, a tím i dalšímu pokroku Evropy.

V dějepiscectví můžeme najít dva pohledy na vývoj civilizací. Jeden z nich dává přednost modelu, podle něhož se většina rysů, jež tyto civilizace mají společné, vyvinula díky přejímání od jiných, starších i současných kultur. Druhý poukazuje na analogie ve vývoji lidstva, podobnosti, které najdeme stejně tak v Číně, Mezopotámii, Evropě i třeba jihoamerickém Peru a jsou tedy evoluci všech civilizací vlastní. Část pravdy mají oba tyto směry. Každá civilizace, i ta evropská, se učí, a zároveň tvoří z vlastních intelektuálních zdrojů.

ČÁST I.

ANTICKÉ ŘECKO

Michal Habaj

Řecký svět se formuje

VSTUP DO STAROVĚKÉHO ŘECKÉHO SVĚTA

Při putování dějinami starověkého Řecka se nevyhnutelně procházíme jeho krajinou. Jméno země a jejího lidu, Řecko a Řekové, zdědili Evropané po Římanech. Římský název „Řekové“ odkazuje na populaci obývající západní pobřeží severního Řecka, kterou Řekové znali jako *Graikoi*. Zřejmě kvůli blízkosti tohoto kmene k protějším východnímu pobřeží Itálie se mezi italským obyvatelstvem vžil výraz *Graeci* pro všechny populace mluvící řecky. Sami Řekové označovali svou zemi jako *Hellada* a sebe jako Hellény.

Základní charakter země se v porovnání se starověkem zachoval, jelikož starověkému i modernímu Řecku dominují hory. Život se proto soustředil do měst v údolích a do roztroušených venkovských osad na svazích hor. Podnebí země se také za poslední 3–4 tisíce let výrazně nezměnilo. Zatímco v severním Řecku převládalo kontinentální klima, které bychom našli i v horách středního Peloponnésu, ve středním a jižním Řecku panovalo obvyklé středomořské klima s mírnými a vlhkými zimami a horkými a suchými léty. Významný vliv na rozdíly v Řecku měly větry. V zimě proudily ze západu na východ a přinášely s sebou oblačnost a bouřky, a tedy i srážky. Severozápadní Řecko tak mělo hojnost vláhy, přičemž v některých místech spadlo až 1400 mm srážek ročně, východní Řecko naopak zůstávalo kvůli vysokým horám ve srážkovém stínu. V Attice tak ročně spadlo jen asi 600 mm srážek a ostrovy v Egejském moři trpěly v období sucha jejich naprostým nedostatkem.

Pro starověké Řeky představovalo jádro pevninského Řecka mnohem menší území, než jaké dnes najdeme na moderní politické mapě. Za Řecko považovali pouze oblasti jižně od osy spojující Ambracký a Málíjský záliv. Na jih od ní se nacházely v severním a středním Řecku historické regiony Thesalie, Akarnánie, Aitólie, Boiótie, Fókidy, Lokridy, Attiky a dalších menších celků. Střední Řecko bylo s jižním poloostrovem Peloponnésem spojeno horskou šíjí známou v řečtině jako Isthmos (v překladu „hrdlo“), kterou dnes protíná Korintský průliv. Každý, kdo jej chtěl překročit na jih nebo na sever, nevyhnutelně musel projít hraničními oblastmi Megaridy a Korintu.

Mapa 1: Zdroje řeckých obcí

Střed Peloponnésu tvoří hornatá Arkádie, která je od východu po směru hodinových ručiček obklopena regiony Argolidy, Lakónie, Messénie, Élidy, Acháje a dalšími menšími celky.

Řecké dějiny utvářely především dvě obce, a to Sparta a Athény. Sparta vdělila za svůj význam do velké míry právě své poloze. Ležela 46 kilometrů od moře, ale v úrodném údolí řeky Eurótás, dlouhém 22 kilometrů a širokém 8 až 12 kilometrů. Z obou stran byli Spartané chráněni vysokými horami. Taygetos na západě dosahuje výšky 2407 metrů a Parnón na východě 1961 metrů nad

mořem. Vysočina Skiritis uzavírala tuto přirozenou baštu ze severu a velké vojsko se ke Spartě nemohlo nepozorovaně přiblížit ani z jihu, kde bylo údolí řeky Eurótás uzavřeno obtížně průchodnými soutěskami. Tato šťastná poloha umožnila růst společenství, které nejenže ovládalo celý okolní region, přinejmenším od helénistického období přezdívaný Lakónie, ale po dlouhá období ovlivňovalo celý Peloponnésos.

Athény politicky spojovaly rozsáhlý region Attiku o rozloze asi 2400 km². Až 40 % půdy v Attice bylo možné obdělávat, což představovalo více, než byl řecký průměr, ale kvůli polosuchému klimatu byla půda jen málo úrodná. Athény však měly štěstí na spojení s mořem a jejich přístav Peiraeus se ve starověku proměnil v obchodní metropoli a nejdůležitější přístav celého řeckého světa. Důležitou roli v dějinách Athén sehrály hory. Z Laureia na východě pocházelo stříbro, z něhož obec vybudovala své slavné loďstvo. Z dalších hor získávali Athéňané mramor, dřevo a med.

Z pevninského Řecka se Řekové rozšířili do dalších částí Evropy i Asie a Afriky. Řecký svět byl obrovský. Přestože se řecké obce většinou nacházely jen do 25 kilometrů od pobřeží, byly rozesty v délce 50 000 kilometrů. V době největšího počtu obyvatel žilo na tomto území asi 8 milionů Řeků, což představovalo tři až čtyři procenta tehdejší světové populace, a vyspělé evropské státy jako Nizozemsko a Anglie dosáhly podobné hustoty obyvatelstva – asi 44 obyvatel na km² – teprve v 17. století.

Na následujících stránkách se budeme pohybovat nejen v prostoru, ale i v čase. Řecké dějiny se obvykle dělí na následující období: mykénské (16.–11. století př. n. l.), temné (11.–9. století př. n. l.), archaické (8.–6. století př. n. l.), klasické (5.–4. století př. n. l.), helénistické (3. – polovina 2. století př. n. l.) a římské (od poloviny 2. století př. n. l.). Některé události jsou datovány do dvou let. Například stavba oltáře dvanácti bohů v Athénách proběhla 522/521, protože se mohla uskutečnit v druhé polovině roku 522 nebo v první polovině roku 521, což vyplývá z odlišného datování nového roku, neboť athénský rok nezačínal v lednu jako ten náš, ale v létě. A podobně ve většině řeckých obcí začínal rok právě na jaře nebo na počátku léta.

ŘECKÉ ROZPOMÍNÁNÍ SE NA MINULOST

Řekové uchovávali vzpomínky na dávnou minulost v mýtech a legendách. Když se chtěl historik z 5. století př. n. l. Thúkydídés ve svém líčení starověké řecké minulosti vyhnout používání mýtů, neměl se vlastně kam obrátit; musel si vystačit s vlastními úvahami a homérskými eposy. Nejstarší polohistorickou řeckou vzpomínkou zůstala trojská válka (asi polovina 13. století př. n. l.). Mnoho řeckých obcí spojovalo své dějiny s jejími hrdiny a četné významné rody s nimi byly genealogicky spjaty. Snad právě

Palác v Knóssu, který objevil a částečně rekonstruoval Arthur Evans.

kvůli touze mnoha Řeků spojovat se s Achilleem, který pocházel z Hellady, se její pojmenování přeneslo na celou zemi.

Vedle trojského cyklu přežívala až do literárního období vzpomínka na krétského krále Mína. Jeho svět objevil pro moderní vědu Arthur Evans s objevem paláce v Knóssu na Krétě, a přestože samotní Mínójci nemluvili řeckým dialektem, svět jejich paláců na Krétě významně ovlivnil kulturu pevninského Řecka. Achájové žijící na pevnině již mluvili řecky a nechali se inspirovat Mínójci v oblasti architektury, řemesel, náboženství i písma, když na základě lineárního písma A vytvořili lineární písmo B, které využívali od 14. stol. př. n. l. A protože achájské bojovníky vedl před Trójou mykénský král Agamemnón, a právě v Mykénách archeologové odkryli jeden z největších paláců tohoto období, označuje se achájské období jako mykénské.

Mykénskému světu vládli náčelníci v čele ozbrojených družin a paláců. Z tabulek víme, že takový náčelník se nazýval *wanax* a kromě vojenských pravomocí zasahovala jeho autorita i do kultovní sféry. Achájové v této době již používali jména nebo uctívali bohy, které v pozdějším období nacházíme v homérských eposech *Ílias* a *Odyseea*. Mykénský svět doby bronzové tak v mnoha ohledech předchází pozdějšímu vývoji Řecka. Prudkými změnami

prošel tento svět ve 12. století př. n. l., kdy Evropu a východní Středomoří včetně Blízkého východu zasáhly demografické, hospodářské, sociální a vojenské proměny. Zanikla mykénská centra a na jižní Balkán se přestěhovaly různé další skupiny obyvatelstva hovořící řeckými dialekty. S pádem paláců a velkých chrámů zmizeli také úředníci a písmo. Došlo k úbytku obyvatelstva a přerušení obchodních styků s Blízkým východem. Období od 12. století se proto označuje jako doba temna.

Prvky období od 12. století př. n. l. se odrážejí částečně i v homérských eposech, proto bývá někdy označováno i jako období homérské. Neexistovalo písmo, nestavěla se monumentální architektura a obyvatelstvo žilo v malých osadách pod vedením náčelníků. Takový náčelník se nazýval *basileús* (= král), což je termín, který se používal již v mykénském období pro správce menších správních celků a nyní se stále více prosazoval. Zánikem velkých států byl ve 12. století přerušen dálkový obchod s cínem a Řekové začali pod vlivem Východu používat železo. Skupiny Řeků se také stěhovaly od 11. století na pobřeží Malé Asie, dnešního Turecka. Do konce temného období se tak v Řecku vytvořily základy budoucích historických regionů.

ŘECKO OŽIVÁ V 8. STOLETÍ PŘ. N. L.

Od poloviny 8. století př. n. l. se v archeologických nálezech z Řecka objevuje hustěji osídlený, bohatší a rozmanitější svět, než byl ten v dřívějších obdobích. První, co archeology zaujalo, byl výrazný nárůst množství nálezů. Zdá se, že během 8. století se počet obyvatel zdvojnásobil. Zatímco ještě kolem roku 1000 měla největší osídlení jako Athény a Knóssos kolem 1500 obyvatel, na konci 8. století jich bylo nejméně 5000. Badatelé často hledají příčinu ve změně klimatu. Mezi lety 750 a 580 se totiž ochladilo a zvýšila se vlhkost vzduchu. Ve Středomoří pravidelněji a vydatněji pršelo. Letní vedra proto neničila obyvatelstvo ani krajinu, v důsledku čehož lidé žili déle, bylo jich více a potřebovali více potravin. V Řecku bylo kam se rozrůstat, protože tady bylo mnoho půdy, která nikomu nepatřila a nebyla obdělávána.

S nárůstem počtu obyvatel se zvýšil počet osad a pohřebišť. Zatímco například na Krétě bylo na počátku 8. století př. n. l. asi osm velkých sídlišť, v letech 750–700 jich bylo již 16. V Attice se počet lokalit zvýšil ještě výrazněji, z 15 v 9. století na 50 na konci 8. století. Větší obce začaly stavět velké chrámy a již kolem roku 800 postavili Samští Héraion (Hérin chrám) dlouhý asi 33 metrů a široký 6 metrů – skutečně monumentální architektonické dílo. Efesané zase postavili ve 2. polovině 8. stol. př. n. l. slavný Artemision (Artemidin chrám) na místě, kde od pádu mykénské civilizace nepřetržitě stála svatyně. V Eretrii vyrostl Apollónův chrám a další chrámy se objevily také v Acháji, Fókidě a Arkádii.

Osmé století muselo být skutečně revoluční dobou. Každá další generace žila ve větší vesnici než ta předcházející. K tomu všemu se stále více používalo železo. Práce se železem však vyžadovala více času a znalostí než práce s bronzem. Homér používá v souvislosti s opracováním železa výraz *farmassó*, tedy něco jako omámit nebo očarovat. Proces jeho zpracování v sobě zřejmě skrýval cosi mimořádného, z pohledu obyčejného člověka dokonce magického. Dlouhou dobu proto zůstávaly železné předměty obyčejným lidem nedostupné. Většina železa se zpracovávala na různé zbraně, protože aristokracie určovala trendy a její život se točil převážně kolem válčení a lovu. Aristokraté vystavovali své železné zbraně ve svých obydlích nebo přijímacích místnostech, jak připomínají nálezy z Afrati na Krétě.

Keramika nás také uvádí do měnící se reality. Řeční hrnčíři dlouho na keramiku aplikovali pouze geometrické tvary a teprve od poloviny 9. století poprvé umísťovali na své výrobky také izolované a ojedinělé figury a od 8. století již figurální výjevy s mnoha postavami. Na kykladské keramice je můžeme vidět v podobě žen tančících při dobových rituálech nebo kentaurů. Nejvýrazněji k nám promlouvá attická keramika. Zobrazuje mrtvé a truchlící, svět pohřebních rituálů, průvody jezdců, bitevní scény nebo lodě.

MAGICKÁ ZNAMENÍ Z VÝCHODU

Řekové nepoužívali písmo od mykénského po archaické období po čtyři století. Kolem roku 800 př. n. l. však převzali písmo od Foiníčanů. Výslovně se o tom zmiňuje historik Hérodotos z 5. století př. n. l., ale souvislost alfabety s Foiníčany naznačuje i skutečnost, že ještě v 6. století existovalo na Krétě písmo známé jako *foiníkistas* a Řekové své písmo nazývali *foinikeia grammata*. V řecké tradici však kolovaly i jiné varianty vzniku řeckého písma, které Foiníčany vynechávaly. Tradovalo se například, že písmo pochází od Foinika, učitele slavného Achillea, nebo od Foinikeie, dcery prvního attického krále Aktaióna. Nicméně navzdory protichůdným zprávám byl foinický původ nápadný. Nejenže se nejstarší znaky řeckého písma podobaly těm foinickým, ale Řekové také převzali foinické označení písmen, když se například z foinických alef, beth a gimmel staly alfa, beta a gama. Od Foiníčanů Řekové převzali také pořadí písmen a směr psaní zprava doleva, který však v průběhu času obrátili.

Foiníčané přivezli do Řecka předměty popsané ve svém písmu již v 9. století př. n. l. Někdy kolem roku 800 př. n. l. Řekové písmo napodobili a začali ho sami používat. Písmo se poměrně rychle rozšířilo do různých částí řeckého světa, včetně Itálie a Sicílie, a každý region ho používal ve své vlastní místní podobě. Kvůli těmto místním rozdílům se dříve uvažovalo o způsobu převzetí. Řekové mohli písmo přijmout v podobné době a na několika místech, nebo

Takzvaný Nestorův pohár, keramika z druhé poloviny 8. století př. n. l. s řeckým textem, který představuje jeden z vůbec prvních příkladů využití řecké abecedy.

také na jednom místě, ze kterého se pak šířilo dál a získalo i výše zmíněné regionální varianty. Dnes převládá názor, že písmo vytvořil jeden člověk nebo malá skupina. K přenosu došlo pravděpodobně v místě, kde se křížily obchodní cesty nebo kde vedle sebe dlouhodobě žili Řekové a Foiničané. Takovým místem byla Al Mina na levantském pobřeží Středozemního moře nebo Euboia či Neapolský záliv v Itálii.

Řekové převzali od Foiničanů 22 znaků, ale výsledná abeceda nebyla pouhou výpůjčkou. Zatímco Foiničané používali pouze souhlásky, Řekové zavedli do svého písma od počátku samohlásky a velmi rychle upustili od psaní zleva doprava a začali psát klikatě, přičemž nový řádek začínal vždy na té straně, kde předchozí skončil. Změny pokračovaly a postupem času se stíraly i regionální rozdíly v abecedách. Jednotný systém se však prosadil až v roce 403/402 př. n. l., kdy Athéňané přijali milétskou abecedu, a ta se stala podobou starořeckého písma, kterou známe dnes.

Řekové zpočátku používali písmena především ke spojení s bohy. V písmu zřejmě viděli božskou sílu schopnou komunikovat s nadpozemským světem a na obětní dary bohům psali svá jména. Snad nejstarší zachovaný nápis pochází z doby kolem roku 775 př. n. l. z nekropole Osteria dell'Osa ve střední Itálii a z období 750–650 je známa asi stovka dalších nápisů z řeckého světa. Většina z nich se nachází na keramice a hovoří o jménech nebo obětech, případně ve verších o pití, tanci a sexu. Známý je především Nestorův pohár z Pithekússai, který ve svém textu připomíná: *Jsem Nestorův pohár a je*

dobré ze mě pít. Kdo se napije z tohoto poháru, může doufat, že ho posedne paní Afrodita. Text může odrážet scénu z *Íliady*, v níž plný pohár pozvedá pouze sám Nestor, ale může jít i o náhodu a zcela obyčejného Nestora. Na jiné keramice, tentokrát z Kréty, zase čteme: *Erpetidovi, milenci chlapců, tomu patřím.* Nebo nález z Kypru hrozil svým textem možnému zloději: *Já jsem Tatain lekythos. Kdo mě ukradne, oslepne.*

FENOMÉN POLIS

Na antické poměry bylo Řecko skutečně městskou civilizací. V různých obdobích starověku bylo možné jen v dochovaných pramenech napočítat v řeckém světě celkem asi 1500 obcí. Například ve 4. století jich mohlo být kolem 800 a i ty menší měly obvykle více než 1000 obyvatel. Podle jednoho z odhadů mohl v klasickém období žít přímo v urbanizovaných centrech až jeden milion Řeků, a přestože zbývajících přibližně sedm milionů žilo v okolních vesnicích a odlehlých usedlostech, dokládají tato čísla pozoruhodný stupeň urbanizace.

Řekové své obce označovali pojmem *polis*, v množném čísle *poleis*. Obce se však v průběhu staletí vyvíjely a pojem *polis* získal více významů. Když Řekové mluvili o *polis*, mohli pod ní myslet urbanizované centrum, skupinu vesnic nebo celý městský stát se všemi jeho městy, vesnicemi, poli a lesy. Vždy se však jednalo o společenství vzájemně propojených obyvatel s jedním politickým centrem, které ve vztahu k okolnímu obyvatelstvu vystupovalo politicky, kulturně a nábožensky jako jeden celek.

Poleis vznikaly v první řadě pro ochranu. Menší obce se kvůli ochraně spojovaly do větších center. Rozvoj obcí zároveň chránil občany i dovnitř, protože *polis* zajišťovala svým občanům různá práva. Člen obce se nazýval *polítés*, patřil k malé skupině mužů s politickými právy, přičemž nezáleželo na tom, jestli pochází z blízké vesnice (*komé*) nebo z urbanizovaného centra. Ženy, děti, cizinci a otroci se však mezi občany nepočítali.

V klasickém období Řekové vnímali, že *polis* je víc než jen prostor; byl to svébytný řecký kulturní a politický svět, kde se prosazovala rovnost před zákonem (*isonomia*) a možnost poměrně širokého počtu členů společnosti zasahovat do života obce jako nikde jinde ve známém světě. Řekové byli proto na svůj způsob života v *poleis* hrdí. V 6. století to vyjádřil Fókylidés z Milétu, když napsal, že *polis* na holé skále, malá, ale obydlená obvyklým způsobem, je velkolepější než nabubřelá Ninive.

Poleis ovládaly poměrně malé území. Přibližně 75 % z nich mělo v klasickém období méně než 100 km² a pouze nejvýznamnější obce, jako Sparta (8500 km²), Athény (2400 km²), Argos (1400 km²), Théby (1000 km²) nebo Korint (880 km²), případně některé *poleis* na Sicílii, v Itálii nebo na ostrovech

Nejslavnější ze všech akropolí je ta athénská. Její vůbec první fotografie pochází z roku 1842.

Současná podoba athénské Akropole

východního Středomoří, byly větší. Předpokládá se, že až 80 % všech poleis obývalo více než 1000 obyvatel, ale jen asi deset procent mělo více než 10 000 obyvatel. Zpravidla platilo, že čím větší polis byla, tím více obyvatel žilo na venkově, zatímco v malých poleis žila podstatná část obyvatel přímo ve městě. Toto demografické rozložení bylo důsledkem toho, že rolníci z velkých poleis mívali svá pole příliš daleko od centra, než aby tam mohli dojíždět.

Poleis se obvykle nacházela poblíž vyvýšeného místa. Obec ho opevnila a občané se do něj mohli v případě nebezpečí uchýlit. Kolem těchto útočišť se

pak město dále rozrůstalo. Řekové tyto vyvýšené části nad městem nazývali *akropole* (akros = vyvýšený). Ačkoli akropole existovaly v mnoha městech, nejznámější byla ta athénská, kterou také jako jedinou píšeme s velkým A. Městský život se odehrával pod akropolí na tržišti, které Řekové nazývali *agorá*. V archaickém období byla agorá pravděpodobně dějištěm shromáždění, a přestože v pozdějších obdobích plnila především úlohu tržiště, její spojení se shromážděním se v jazyce zachovalo a shromáždění fýl či demů se například v Attice nadále označovalo termínem *agorái*. Dvojitý význam agory – politický a obchodní – se etymologicky zachoval také ve slovech *agoreuó* („veřejně mluvit“) a *agorázó* („kupovat“).

Jak se vesnice rozrůstaly a politicky formovaly, umisťovaly obce na agory důležité úřady. Na agorách se občané scházeli v radnici (*búleutérion*), kde se konala zasedání rady (*búlé*). Nedaleko radnice se v budově zvané *prytaneion* scházel výkonný výbor rady. Z řeckého pohledu se jednalo o klíčový obecní prostor; přítomnost prytaneia symbolizovala politickou samosprávu, a tedy samotnou existenci polis. Výkonný výbor se skládal z řady radních, jeho členové se scházeli téměř denně a zajišťovali výkon obecních rozhodnutí. V prytaneiu se v obcích udržoval stálý oheň v obecním krbu zasvěcený Hestii, bohyni domácího a obecního krbu.

Nejen v archaickém období, ale po většinu starověku ovládaly poleis oligarchové, tedy skupiny nejbohatších občanů. Demokracie se objevily až mnohem později, v 5. století př. n. l. Společenský život však neumožňoval, aby střední a drobní rolníci zůstali zcela mimo politickou sféru. Obce na nich byly vojensky závislé a právě drobní a střední rolníci tvořili vedle aristokracie shromáždění.

VZESTUP HOPLÍTŮ A SPARTY

O válčení v archaickém období se od starých Řeků dozvídáme jen velmi málo. První velkou historickou válkou, kterou řečtí autoři uvádějí, byla lelantská válka na ostrově Euboia mezi Chalkidou a Eretrií na přelomu 8. a 7. století. Navzdory kusým zprávám o válkách se konflikty odehrávaly a několik z nich se událo na Peloponnésu.

Války na Peloponnésu souvisely s růstem Sparty. Ta byla založena někdy v 10. století a do konce 8. století se jí podařilo ovládnout celou oblast podél údolí řeky Eurótás, a v první messénské válce zřejmě i kus sousední Messénie. Spartáné pokračovali v expanzi a v letech 669/668 podnikli nájezd na argejské území, ale v bitvě u Hysiai byli drtivě poraženi. Argejští je porazili dosud nevídaným způsobem, když proti Spartánům nastoupili v těžkém brnění v uzavřených formacích. Spartánům bylo jasné, že si tento způsob boje musí osvojit, pokud chtějí Argu vzdorovat. Během následující druhé

Nejstarší dochované řecké vyobrazení falangy, Chigiho váza.

messénské války (2. polovina 7. století př. n. l.) Sparťané způsob boje v uzavřených formacích nejenom zdokonalili, ale také mu přizpůsobili svůj vlastní politický systém.

Nový způsob boje se vyvíjel v úzké souvislosti s vývojem charakteristického řeckého štítu známého jako *aspis*. Předchůdce tohoto štítu se do Řecka pravděpodobně dostal z Asýrie. Asyřané používali podobné těžké kruhové štíty a Řekové z východu působili na asyrském dvoře již v polovině 8. století př. n. l. Řekové štít časem zdokonalili a místo původního jednoho úchopu jej vybavili dvěma.

Štíty byly vyrobeny ze dřeva a doplněny bronzem. Ze tří nalezených štítů s dochovanými dřevěnými částmi se zdá, že se používal jasan, vrba nebo jejich kombinace. Tato měkká dřeva se při nárazu spíše přehnou než zlomí a jsou také o polovinu lehčí než dub nebo borovice. Okraj dřevěné části, silný asi dva centimetry, byl potažen půlcentimetrovou vrstvou bronzu. Některé štíty byly celé pokryté bronzem, ale jiné zůstaly holé, zřejmě kvůli ceně a hmotnosti. Štít vážil sedm až osm kilogramů. I ty nejlehčí štíty bez bronzového potahu vážily více než čtyři kilogramy.

Vzhledem k průměrné výšce mužů kolem 1,7 metru zakrýval štít od krku ke kolenům v průměru téměř metr. Protože velký a těžký štít zpomaloval a ztěžoval pohyb, přizpůsobili mu bojovníci svou taktiku a bojovali v uzavřených formacích, které Řekové označovali jako *falangy* (j. č. *falanx* = „břevno“). V jedné řadě vidíme například bojovníky postupující na nepřítele na takzvané Chigiho váze z poloviny 7. století.

Členové falangy museli od prvních dnů vývoje uzavřených formací pociťovat potřebu přileb a chráničů holení, ale ve válce hrály pro falangisty roli i další obranné prvky. Na nich záviselo přežití, a proto se muži snažili pořídit si co nejkompletnější vojenskou výstroj, řecky *ta hopla*, od níž je odvozen název tohoto typu těžkoooděnců, *hoplítů*. Hmotnost celé výstroje se v archaickém období pohybovala od 18 do 24 kilogramů, podle starších předpokladů až 32 kilogramů. Zároveň vzhledem k tomu, že průměrný Řek podle odhadů vážil 63,5 kilogramu, přesahovala celá hoplítská výstroj třetinu jeho hmotnosti.

Hoplítský způsob boje formoval politický a sociální vývoj, jelikož občané čelili ve falangách stejnému nebezpečí a nesli stejnou odpovědnost. Pro nejbohatší občany tak nebylo lehké odstavit od rozhodování v obci spoluobčany, kteří si mohli dovolit štít. Způsob boje ve falanze tak vnesl do polis větší vzájemnost a stmeloval pospolitost.

ŽIVOT V POLIS POTŘEBUJE ZÁKON

Aby komunita mohla žít a občané se s ní ztotožnili, bylo nutné vytvořit zákony platné pro všechny občany. Jeden z prvních známých řeckých zákonodárců se objevil v jižní Itálii v obci Lokry. Jmenoval se Zaleukos a z toho mála, co se nám o jeho zákonech dochovalo, se zdá, že se zabýval sociálními problémy, postavením žen a etickými otázkami. Nařídil, aby svobodné ženy vycházely z domu pouze s otrokyní, zakázal vycházet v noci, nosit zlaté šperky a oděv s purpurovým lemem. Zakázal také pít neředěného vína a omezil ho pouze na léčebné účely. Legendy přisuzují jeho nařízením tvrdost hraničící s krutostí. Nevěru trestal ztrátou zraku a podle tradice trval na trestu i v případě, kdy byl z nevěry obviněn jeho vlastní syn.

Rané řecké zákony osvětlují texty nápisů. Pravděpodobně nejstarší dochovaný zákon pochází z doby kolem roku 650 př. n. l. z krétského Dréru a vypovídá o úřadech v obci a jejich pravomocích. Není jich zatím mnoho. Text zmiňuje hlavního úředníka *kosma*, snad kontrolory *damioi*, a něco, co se zdá být dvacetičlennou obecní radou. Z textu vyplývá, že *kosmos* mohl soudit, ukládat pokuty, nakládat s obecním majetkem a zřejmě měl i další podstatné pravomoci. Zdá se, že tento úřad byl před přijetím zákona obcházen, přinejmenším existovala obava, že by mohl být zneužíván z osobních pohnutek. Zákon z Dréru tedy odráží utváření úředních pravomocí, forem kontroly a vztahů jednotlivých složek obce. Poprvé se zde objevuje pojem *polis* v politickém smyslu, jako správní jednotka utvářející normy pro život, zatímco do té doby se *polis* v textech vyskytovala pouze ve smyslu skupiny obyvatel.

Podobný, ale složitější obraz, jaký známe z Dréru, se objevuje o něco později (600–550 př. n. l.) v zákonech z Chiu. Místní ustanovení usměrňovala moc úředníků, bránila jejímu zneužití a již podstatné pravomoci svěřovala

radě složené ze zástupců celé obce. Úředníci byli podle zákona kontrolováni radou, o níž víme, že se skládala z padesáti mužů z každé ze čtyř fýl, tedy celkově z 200 mužů. Scházela se jednou měsíčně a zabývala se záležitostmi ohlášenými v předchozím měsíci. Zákony tedy organizovaly záležitosti obce, stanovovaly kontrolní mechanismy a určovaly spolupráci různých institucí.

Většina archaických zákonů se nedochovala. Například z Drakónových zákonů přijatých v Athénách 7. století se dochovala pouze část pozdější redakce z 5. století př. n. l. týkající se neúmyslného zabití. Vymezovala, kdo z obce má právo vynést rozsudek a udělit milost. Určovala, do jaké míry je krevní msta oprávněná a do jaké míry by měli být zapojeni příbuzní zemřelého.

Přijetí zákonů provázely kontroverze. Víra v bohy se v těchto střetech používala zcela běžně a jejím nástrojem pro obce byly věštby. Obce si nejčastěji nechávaly posvětit své zákony v Delfách a na delfskou tradici navázali také slavní zákonodárci dvou nejvýznamnějších řeckých obcí, totiž Lykúrgos ve Spartě a Solón v Athénách.

LYKÚRGOS A SOLÓN

Lykúrgos zřejmě pocházel z jednoho ze dvou spartských královských rodů, ale vzdal se nároku na trůn a reformy prováděl jako regent. Podle Plútarcha Lykúrgos přinesl své zřízení v podobě Velké rhétry. Jak přesně vypadala, nevíme. Rhéttra v překladu znamená smlouvu nebo prohlášení o smlouvě, které však nebylo zapsáno, ale šířilo se pouze ústně. Rhéttra zaváděla smíšenou ústavu, omezila moc králů a přenesla rozhodovací pravomoci na lid a radu starších. Lykúrgos měl také zavést majetkovou rovnost v obci, rozdělit území Lakónie na stejné pozemky a přerozdělit je občanům. Touhu po zisku, přepychu a s ním spojenou chamtivost a egoismus omezil vydáváním železných, těžkých a v podstatě bezcenných peněz. Vzájemnost obce ještě posílil zavedením společného stravování občanů. Spartané jedli, cvičili i lovili společně, což mezi nimi vytvořilo zvláštní pouto a důvěru na bitevním poli. Spartští muži se také nezabývali ničím jiným než vojenskými výpravami a vojenským drilem. Protože se neúčastnili civilního života, mnoho jejich funkcí převzaly ženy. Na rozdíl od žen ve zbytku Řecka se spartským ženám dostávalo určitého vzdělání a výcviku, který měl obci zajistit silné a zdravé potomstvo. Spartané spojovali se jménem Lykúrga také uspořádání některých městských úřadů, jako byl úřad eforů a rada starších.

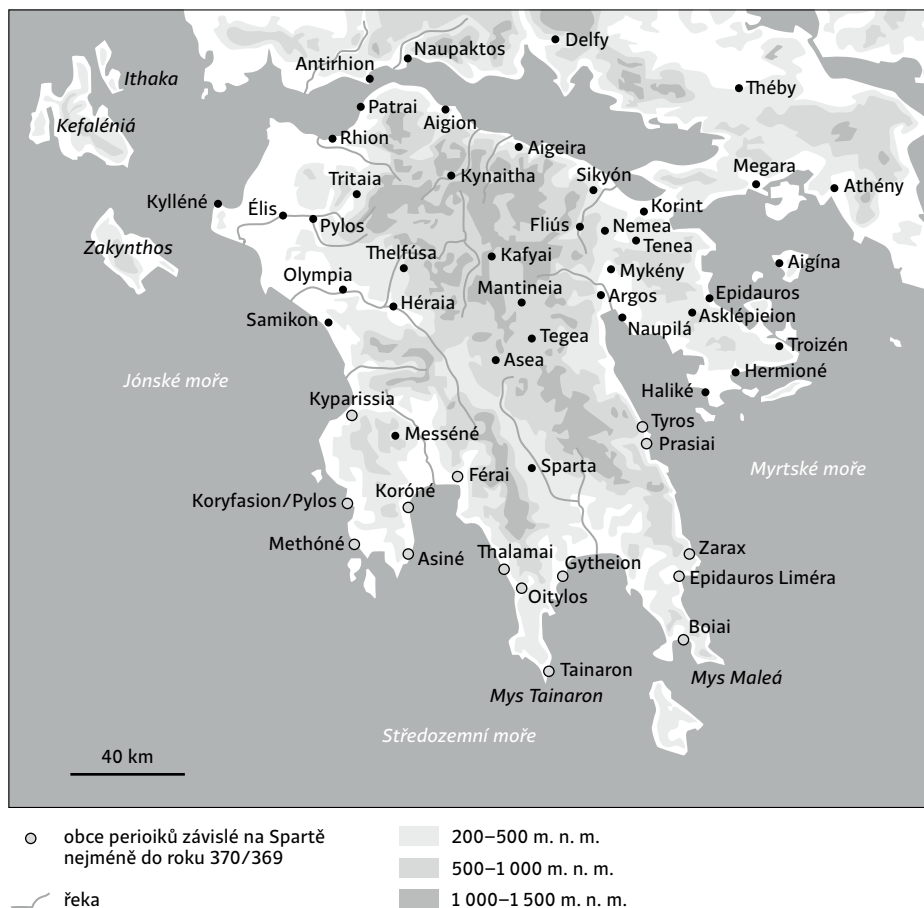
Spartané prezentovali Lykúrgovo uspořádání jako jednorázovou záležitost. Lykúrgos měl několika rozhodnutími přeměnit obec, která se do té doby nijak nelišila od ostatních v Řecku, v militaristickou společnost vyznačující se majetkovou rovností a celou řadou osobitých hodnot. Sami Řekové však tušili, že vyprávněním o Lykúrgovi se jenom zjednodušuje mnohem složitější proces.

Plútarchos, autor jediného dochovaného Lykúrgova životopisu, přiznává, že o zákonodárci Lykúrgovi nelze říci nic bezpečného, a spartský básník Tyrtaios z poloviny 7. století př. n. l. se o něm ve svých verších nezmiňuje. Zná ho pouze básník Simónidés z přelomu 6. a 5. století př. n. l. (pokud se nejedná o pozdějšího antického autora). Hérodotos (5. století př. n. l.) pak prozrazuje, že ve Spartě byl Lykúrgos za jeho života uctíván jako hrdina. Řekové zjevně pochybovali, že by spartské státní zřízení mohlo vzniknout během jediné generace. Aristotelés hovořil o nejméně pěti reformních hnutích ve Spartě mezi 8. a 4. stoletím. Autor z přelomu 5. a 4. století př. n. l. Tímaios z Tauromenia se domníval, že se v různých dobách objevili dva Lykúrgové, a předpokládal, že činy obou se připisují pouze jednomu z nich. A z dnešního pohledu se zdá, že podstatné rysy klasického spartského státního zřízení se vyvinuly v průběhu vleklého konfliktu známého jako druhá messénská válka ve druhé polovině 7. století př. n. l.

V čele spartského uspořádání stáli od 8. století dva králové. Do té doby měla Sparta zřejmě také jen jednoho krále, ale s postupným politickým slučováním spartských obcí do jedné polis se zrodila dvojí královská vláda. Aristotelés přirovnal postavení králů ve Spartě k postavení doživotních vojenských velitelů. Králové zastávali funkce velekněží, jmenovali vyslance do Delf a s jejich postavením byly spojeny různé výhody. Každého z nich doprovázela tělesná stráž čítající sto mužů, těšili se nesmírné úctě v obci i mimo ni, náležela jim část kořisti z válečných tažení, obec jim poskytovala přiděly ze státních obětí, od útlého věku byli osvobozeni od spartského vzdělávacího systému a měli vyhrazená čestná místa a dvojnásobné porce při společném stravování. Navzdory svým výhodám nebydleli v palácích, ale stejně jako ostatní občané v dřevěných domech, nenosili žádný zvláštní oděv, politicky byli pouze členy rady starších, aniž by měli významnější postavení než ostatní, a nepředsedali ani lidovým shromážděním, i když na nich mohli vystupovat a svou autoritou ovlivňovat ostatní.

Králové nezůstali bez kontroly. Každý měsíc se scházeli společně s efori ke vzájemné přísaze a slibovali, že budou v obci dodržovat zákony. Efori bedlivě sledovali každý jejich krok a na jejich návrh mohlo lidové shromáždění krále sesadit. Každých devět let efori také sledovali nebeská znamení, na jejichž základě mohli být králové rovněž sesazeni. Eforů bylo pět a byli voleni lidovým shromážděním vždy na jeden rok. Jejich úkolem bylo především kontrolovat krále a zákonnost obce. Svolávali a předsedali lidovému shromáždění, soudili určité oblasti práva a vedli procesy proti úředníkům a králům. Dohlíželi na provádění vydaných dekretů, organizovali mobilizaci, v některých případech radili na bitevním poli, přijímali vyslance a vedli shromáždění Peloponnésanů.

Život spartské obce určovala výrazně rada starších (*gerúsie*), původně snad královská rada, ale v 5. století již samostatná rada, kterou tvořilo 28 mužů starších 60 let. Radu doplňovali dva králové, takže v plném složení měla

Mapa 2: Sparta a Peloponnés

30 členů. Podle svědectví Polybiova gerúsie rozhodovala o záležitostech obce a podle Dionýsia z Halikarnássu měla přímo nejprivilegovanější postavení. Zasedáním rady předsedal jeden z eforů. Geronti rozhodovali v nejtěžších soudních sporech, v nichž šlo o zradu obce nebo tresty smrti, připravovali návrhy ke schválení lidovým shromážděním a při uzavírání dohod skládali přísahu za celou obec. Scházeli se na agoře, odkud dohlíželi na chod státu. Králové, efoři a rada tvořili vládní aparát přezdívaný *téle*.

Lidové shromáždění – *apellá* – občanů starších třiceti let svolávali efoři. Apellá volila úředníky, schvalovala zákony, rozhodovala o válce a míru a mohla sesazovat krále. Moc shromáždění nebyla neomezená a často s ní bylo manipulováno. Občané mohli na sněmu vystoupit pouze se souhlasem eforů a přijímali zákony pouze na základě návrhů gerúsie.

Spartská expanze ovlivnila přerozdělení obyvatelstva v Lakónii a Spartou podrobené Messénii. Vedle Sparťanů žili v Lakónii takzvaní *perioikoi*, v překladu „ti, kteří žijí v okolí“. Tvořili je obyvatelé lakónských obcí, které Sparťané dobyli v průběhu 9. a 8. století př. n. l. Perioikové si podrželi osobní svobodu a obecnou autonomii. Spartské krále však považovali za představitele a hlavní vojenské velitele také svých obcí. Řekové nazývali celou oblast kolem řeky Eurótás pojmem Lakedaimon, a proto označovali Sparťany a jejich perioiky jednotným názvem Lakedaimonští. Když některá z obcí perioiků povstala, nebo když Sparťané získali další oblasti v Messénii, zbavili ovládané obyvatelstvo osobní svobody, připoutali ho k půdě a vymáhali od něho značnou část úrody. Toto závislé obyvatelstvo, označované jako *heilóti*, zůstávalo spolu s půdou ve státních rukou a bylo přerozdělováno spartským občanům, ale jenom po dobu jejich života.

Zatímco Lykúrğa můžeme najít pouze ve spartských legendách, athénský Solón byl historickou postavou. V Athénách se proslavil vítězstvím nad Megarou v roce 595 př. n. l., s níž Athéňané bojovali o ostrov Salamáina. O rok později (594) získal nejvyšší athénský úřad archonta a podle jedné z tradic mu Athéňané, snad někdy v sedmdesátých letech, propůjčili autokratické pravomoci, aby uspořádal obec, která trpěla sociálními a regionálními rozpory. Zdá se, že s výjimkou zákona o neúmyslném zabítí zrušil Drakónovy zákony a do jisté míry usnadnil přístup drobných rolníků do lidového shromáždění (*ekklésia*) a k soudu (*héliaia*). Ne každý měl ještě přístup k oběma orgánům, ale i tak se zvýšil počet občanů, kteří mohli nějakým způsobem požadovat po úřednících, aby ze své činnosti skládali účty. Nejvyšších úředníků v Athénách – archontů – bylo devět, volila je aristokratická rada areopagu a po skončení úřadu se stali jeho členy. Členové areopagu spolu s dalšími velkými pozemkovými vlastníky tvořili lidové shromáždění a jen jeho členové mohli až do Solóna volat úředníky k odpovědnosti za jejich rozhodnutí. Solón tak uzákonil větší kontrolu úřední moci.

Solón se zároveň pokusil narušit stávající rodovou strukturu tím, že rozdělil obyvatelstvo podle majetku do čtyř tříd. Podle příslušnosti k jedné z těchto tříd byl člověk zařazen do vojska a mohl zastávat úřad, přičemž archonty se stávali pouze příslušníci prvních dvou skupin. Na základě tohoto rozdělení měl Solón také zřídit novou čtyřsetčlennou radu, o její existenci se však pochybuje. Důležitou reformou pro zachování a zvýšení počtu občanů bylo zrušení dlužního otroctví. V něm se každoročně ocitali drobní athénští rolníci nebo jejich synové, a obec tak přicházela o vojenskou i pracovní sílu. Zdá se, že se zrušením otroctví také do jisté míry zrušily dluhy, čímž se podpořil rozvoj řemesel, příchod cizích řemeslníků a produkce oliv. Protože Solón otevřel cestu k začlenění většího počtu občanů do úředního, politického a soudního aparátu, bývá někdy považován za prvního z řady demokratických reformátorů. Pozdější generace však jeho činy nehodnotily pouze pozitivně.

Bohatí Athéňané mu zřejmě vyčítali, že ztratili část své kontroly nad obcí, a drobní rolníci zůstávali nespokojeni, protože se mu nepodařilo splnit jejich očekávání a přerozdělit půdu. Kvůli nespokojenosti a napětí se nakonec v obci prosadil samovládce (*tyrannos*). Nástup tyranidy byl běžným řešením sociálních a politických problémů v řeckých obcích po celé 7. a 6. století.

POLYKRATÉS A PODIVNÉ OSUDY TYRANŮ

Nedaleko pobřeží Malé Asie leží ostrov Samos. V dávných dobách tudy procházely obchodní trasy z různých částí Předního východu. Část zboží obchodníků přitom končila právě na ostrově Samos, odkud jej samští námořníci převáželi do jiných regionů Středomoří až k atlantickému pobřeží Hispánie. Ostrov bohatl a v 8. století př. n. l. zde již vyrostl jeden z největších chrámů starověku, slavný Héraion. Z bohatství ostrova těžili především velcí vlastníci půdy a boháči, kterým Samští říkali *geomoroi* (= vlastníci půdy). Geomoroi nebyli jednotní, soupeřili mezi sebou o moc, což vyvolávalo násilí a nepokoje. Obyvatelé ostrova museli situaci nějak vyřešit a zvolili si smírčího soudce. Řekové tento úřad nazývali termínem *aisymnêtes* a úkolem jeho držitele bylo usmířit občany. Úřad smírce se objevoval v různých řeckých obcích a v Kýmé nebo Chalkédónu byl muž s tímto titulem jedním z pravidelných držitelů úřadu. Na Samu smírce zřejmě selhal, konflikty pokračovaly a ve druhé polovině 6. století se Polykratés se svými bratry Pantagnótem a Sýlósóntem zmocnil ostrova.

Polykratés zpočátku vládl s bratry, ale po čase jednoho z nich zabil a druhého vyhnal. Svou moc nad přístavy posílil flotilou čítající sto padesátiveslic a v obci se opíral o 1000 lučištníků. Uzavřel spojenectví s egyptským faraonem Amasisem (Ahmosem II.) a po jeho smrti s Peršany. Ale ani Polykratés to neměl na ostrově vždy jednoduché. Mnozí Samští se ho chtěli zbavit a tyran musel čelit nejenom opozici, ale také odolávat společnému útoku Sparťanů a Korintňanů.

Polykratés si však vládu udržel a pokračoval ve svých projektech. Snad nejznámějším dílem spojeným s jeho jménem je prokopání více než kilometr dlouhého vodního tunelu pod jedním ze samských pahorků. Stavbu vedl Eupalinos z Megary, který si byl natolik vědom svých matematických a geometrických schopností, že si dovilil kopat z obou stran kopce současně. Obě strany tunelu se až na malou odchylku setkaly a zajistily Samu zásobování vodou a jeden z nejobdivovanějších inženýrských podniků starověku. Polykratés si uvědomoval, že jeho moc spočívá na moři, a proto nechal kolem přístavu vybudovat umělou ochrannou hráz dlouhou téměř čtyři sta metrů. A nezapomněl ani na bohy, když postavil jeden z největších řeckých chrámů vůbec.

Polykrata nakonec odstranili Peršané kolem roku 522 př. n. l., ale jeho pověst přetrvala. Byl jedním z nejúspěšnějších v řadě tyranů, kteří se chopili moci v řeckých obcích. První zmínka o tyranidě v řeckém světě pochází od Archilocha z Paru z poloviny 7. století př. n. l. Tyraní se dostávali obvykle k moci uprostřed bojů oligarchů. Skupiny oligarchů byly označovány jako *pacheis* (tlustí), *geomoroi* (vlastníci půdy), *kalokagathoi* (krásní a dobří) nebo *hippobotai* (požírači růží). V obci je znal každý a cizinci je poznali na první pohled, protože nosili okázalé oblečení a obuv, masivní šperky nebo se v davu odlišovali svou oblíbenou purpurovou barvou. Purpurová nebyla jen módním trendem, ale znamenala úspěch, postavení, bohatství a moc. Bakchylidés, Pindaros a další proto připisovali purpurovou barvu oděvu bohů.

Megarský básník Theognis popisuje ve více než tisíci dochovaných verších svět 6. století př. n. l., v němž si mocní kupují své postavení, bojují mezi sebou o moc a vždy jeden z nich hrozí převzetím moci. Zrada, nebezpečí a ztráta postavení jsou podle něj součástí každodenního života. V podobném prostředí se objevovali tyraní na pevnině i na ostrovech. Jejich boj o moc však zdaleka nekončil převzetím vlády. Ovládnutí moci jedním mužem vytlačilo moc mnoha významných rodů a ty se se svým postavením obvykle nechtěly smířit. Tyraní si tak dokázali udržet vládu jenom zaváděním tvrdých zákonů, vyháněním nepřátel a jejich likvidací.

Požadavky samovládců obce často zatěžovaly. Zbytek obce musel z velké části platit najaté žoldnéře, a ne všichni tyraní dokázali přinést obci podobnou protiváhu, jakou byly Polykratovy stavební projekty na Samu. Tyranida tak postupem času získala v očích mnoha Řeků negativní význam, ačkoli v dobách jejího formování byla situace zřejmě jiná. Zavedení či prosazení tyranů ukončilo dlouholeté boje o moc a například Diodóros Sicilský zaznamenal tradici o Pittakovi z Mytilény (7./6. století př. n. l.), dle které Pittakos uchránil obec od největšího zla, tedy od sporů a válek.

Jeden z nejznámějších příběhů tyranů se odehrál v Athénách, kde v 6. století př. n. l. vládla několik desetiletí dynastie Peisistratovců. Svě jméno získala podle zakladatele dynastie Peisistrata, vzdáleného příbuzného Solóna. Peisistratos získal moc, protože Solónovo uspořádání nefungovalo a v Athénách pokračovaly spory mezi různými zájmovými skupinami. Město bylo v té době hospodářsky i geograficky rozděleno na dvě velké kliky, Athéňany žijící ve vnitrozemí na rovině a Athéňany žijící při pobřeží. První z nich se živili převážně půdou, druhí byli rybáři, obchodníci a řemeslníci, v menší míře rolníci. Peisistratos pocházel z hor na východě Attiky a z obyvatel attických hor seskupil třetí frakci takzvaných horalů. Na rozdíl od prvních dvou frakcí se Peisistratos neobklopol pouze aristokraty, ale opíral se o drobné rolníky. Poprvé se zviditelnil kolem roku 565, kdy ovládl v nedaleké Megaře přístav Nisaiu, čímž usnadnil zásobování města. Někdy kolem roku 561 využil probíhajících konfliktů s Megarou, vtrhl na voze na athénskou agoru a předstíral, že

ho zranili nepřátelé. Athénané mu opatřili tělesnou stráž, díky níž se zmocnil Akropole a prohlásil se tyranem.

Tyran zachoval v Athénách původní uspořádání, ale asi po pěti letech se proti němu spojily klany z roviny a pobřeží a Peisistrata vyhnaly. Ovšem jen nakrátko, neboť Peisistratos se spojil

s významným rodem Alkmaiónovců, využil kultu bohyně Athény a s pomocí drobných rolníků se vrátil k moci. Zanedlouho se však dostal do konfliktu se svými spojenci Alkmaiónovci a byl opět vyhnán. Tentokrát se se svými syny a stoupenci usadil na severu Egeidy u řeky Strýmón. Díky místním zdrojům drahých kovů a prostředkům od dalších tyranů nashromáždil peníze na najmutí žoldnéřského vojska a v roce 546 se vylodil na Marathónské pláni na severu Attiky. Na cestě od Marathónu do Athén Peisistratos porazil Athénany a ovládl město. Po Peisistratově smrti (528/7) vládl jeden nebo oba z jeho tří synů. Až do vraždy jednoho z nich v roce 514 se Peisistratovci drželi athénské uspořádání, ale po vraždě zahájil Hippiás tvrdé represe. Vyhnanci se seskupili kolem Alkmaiónovců a požádali o pomoc Spartu. Sparťané s pomocí souhlasili a Peisistratovce v roce 510 vyhnali.

Tyranida v Athénách měla podobně jako ve většině obcí dvě tváře. Nakonec se jí sice Athénané zbavili jen násilím, Peisistratovci nicméně přinesli obci i mnoho dobrého. Podporovali výstavbu silnic, obecních staveb, zásobování města vodou, půjčovali drobným rolníkům, zavedli stříbrné mince a podporovali vývoz keramiky. Zviditelnili také místní hry konané na počest bohyně Athény, takzvané Panathénaje. Pozvedli kulturu obce pořádáním divadelních soutěží, tzv. malých a velkých Dionýsií, a vnesli také větší okázalost a pravidelnost do eleusínských mystérií.

Mince z Polykratova období (530–528 př. n. l.) připomíná význam a prosperitu ostrova.

V NEZNÁMÝCH ZEMÍCH: PŘÍBĚH VELKÉ ŘECKÉ KOLONIZACE

Během tří staletí – mezi 8. a 6. stoletím př. n. l. – Řekové osídlili značné části pobřeží Středozemního a Černého moře. Tento proces se obvykle nazývá velká řecká kolonizace. V minulosti se soudilo, že kolonizace byla způsobena nárůstem počtu obyvatel, ale není tomu tak. Navzdory tomu, že nové obce, kterým Řekové říkali *apoikia* (= domovy mimo domov), vznikaly v rychlém sledu, k masovému vysídlení řeckého obyvatelstva nedošlo. Odhady hovoří o tom, že mezi lety 750 a 650 př. n. l. se do nových osad přestěhovalo

Mapa 3: V průběhu Velké řecké kolonizace se Řekové rozšířili po celém Středomoří a Černomoří, jak ukazuje rozsah dálkového obchodu.

- významné centrum řemeslné výroby
- jiné centrum
- jantar
- dobytek
- stavební dřevo
- obilí
- měď
- cín
- papyrus
- voňavky
- ryby
- keramika
- orientální zboží (koření, kadidlo, slonovina, guma)
- otroci
- olej
- vlna
- látky
- sklo
- víno

asi 30 000 lidí, což je pouze 1 nebo 2 % z celkového počtu obyvatel Egeidy. I v samotném Řecku byl v té době ještě dostatek neobdělávané půdy a příčiny vystěhovalectví je třeba hledat jinde. Řekové se pohybovali po Středomoří již před založením kolonií. Poznali možnosti různých oblastí a zjistili, kde jsou zdroje kovů, bohaté lesy, dobrá půda. Časem v těchto oblastech zakládali stanice i stálá sídla. Severní Egeida přinesla osadníkům více vláhy, dobré podmínky pro zemědělství a zdroje kovů. Černé moře poskytovalo dostatek srážek, zajímavý vnitrozemský obchod, kvalitní půdu a na Sicílii zase osadníci našli výborné klima, půdu, krásnou krajinu, kovy a napojení na středomořské obchodní cesty. Kolonisty tak hnala touha po lepším životě, bohatství, snadnějším živobytí, nebo museli své domovy opustit kvůli spáchaným zločinům či ve strachu před politickými nepřáteli.

Výpravu, obvykle malou a vybavenou na soukromé náklady, vedl budoucí zakladatel nové vesnice (*oikistés*). Poskytl počáteční finanční prostředky, jednu nebo dvě lodě a shromáždil 100 až 200 osadníků, většinou mužů. Ženy a děti přišly do osady později, nebo si muži našli ženy na novém místě. Kolonisté pečlivě vybírali místo budoucí obce a podle tradice hrála při výběru důležitou roli delfská věštitelna. *Oikistés* zastával v obci nejvyšší úřad, vlastnil většinu půdy a po smrti byl uctíván jako héros (polobůh). Nová vesnice žila svým vlastním životem a její obyvatelé nebyli politicky závislí na mateřské polis. Kulturní a obchodní vazby však nebyly zcela přerušeny. Kolonisté zaváděli kultury, chrámy a politické uspořádání podle toho, co znali z domova.

Příkladem této nezávislosti a hospodářské autonomie je pravděpodobně vůbec první obchodní osada Pithekússai na ostrově Ischia v Neapolském zálivu. Založili ji Eubojané někdy kolem roku 750 př. n. l. a koncem století v ní žilo asi 4000 obyvatel. Právě Eubojané byli zpočátku nejaktivnějšími zakladateli apoikií v jižní Itálii a na Sicílii. Kolonizace rychle postupovala a ke konci 8. století vznikala v těchto oblastech nová osada v průměru každé dva roky. V 7. století pronikli Řekové také k Černému moři. První pokusy probíhaly podél evropského pobřeží a později u pobřeží Malé Asie. Dostávali se stále dál a dál a kolem roku 600 př. n. l. založili v ústí Dunaje osadu Istros. Zatímco Černé moře zpočátku Řekové označovali pouze jako „Nehostinné“ moře, protože námořníci v jeho vodách bojovali s mnohem silnějšími proudy a větry než ve Středomořím, později, když se seznámili s místními podmínkami, se pro ně moře stalo „Pohostinným“. Kromě plavby ve Středomořím Řekové osídlili také ostrovy a pevninu, které vedly k Úžinám. Často přitom osídlovali také nehostinná a hornatá místa. Archilochos popsal, jak se mnozí jeho současníci vydávají na Thasos, přestože ostrov byl porostlý lesy a divočinou. V těchto místech osadníci bojovali o půdu s místními Thráky a boje se brzy rozšířily i na protější pevninu. Podobně se Hérodotos dozvěděl o bojích osadníků zakládajících Abdéru s Thráky a o smrti jejich vůdce. Usazování v zalesněných severních zemích bylo obtížné. Lidem však stálo za

riziko, protože Thrákie oplývala kovy a dřevem, Černé moře poskytovalo kovy, zlato, dřevo, obilí a díky řekám jako Dunaj, Dněstr, Dněpr a Fásis i obchodní kontakty.

Těžkosti každodenního života pronásledovaly Řeky i v zámoří. Pokud utíkali před chudobou, nespravedlností nebo jinými strážněmi, nebylo pravidlem, že by v zámoří našli snadnější život. Když dorazili do zavedených osad, museli často bojovat o základní práva. O boji příchozích osadníků z Théry za občanská práva a rovnoprávnost ve městě dodnes vypráví stéla z konce 7. století př. n. l. z Kyrény na libyjském pobřeží. Problémům však čelili i jednotlivci. Řecký text na olovené tabulce z Berezaně, která je nyní ve sbírkách petrohradské Ermitáže, vypráví o muži jménem Achillodóros, který si kolem roku 500 př. n. l. stěžuje, že ho jistý Matthasys prohlásil za svého otroka, čímž ho fakticky zbavil všech práv. Achillodóros by se tak dostal do kategorie majetku, a proto instruuje svého syna, jak má v této věci jednat.

ŘECKÝ ŽIVOT NA ZÁPADĚ: JIŽNÍ ITÁLIE A SICÍLIE

První Řekové se vydali na západ do Itálie za obchodem a zdroji kovů. Na západě však našli také vynikající podmínky pro zemědělství. Dokonce i na sušším východním pobřeží Sicílie byly v tomto ohledu lepší podmínky než ve většině Řecka. I v suchých letech zde spadne ročně kolem 400 mm srážek a při vhodném zavlažování bylo možné pěstovat obilí. V deštivých letech zde však spadne až 1000 mm srážek ročně, což je přibližně tolik jako v nevlhčích částech Řecka.

Za první řeckou osadu na západě je tradičně považována apoikia Pithekússai na ostrově Ischia v Neapolském zálivu. Založili ji Eubojané spolu s dalšími Řeky na konci 9. století př. n. l., aby se přiblížili obchodu s kovy v severní Itálii. V 8. století se osada rozkládala na ploše 3–4 km². Obyvatelé se živili obchodem a bylo zde nalezeno bohatství nálezů keramiky a artefaktů z celého východního Středomoří. Na místě pracovaly také řemeslnické dílny a na keramice zůstaly po Pithekússanech četné nápisy. Spolu s Řeky zřejmě žili ve městě Foiníčané a italské obyvatelstvo. Osada již na počátku 7. století př. n. l. upadala, ale Řekové díky ní začali lépe poznávat jižní Itálii.

Někdy kolem roku 730 př. n. l. založili Pithekússané a Eubojané na protější pobřeží Neapolského zálivu město Kýmé a následovaly další apoikie. Na jihu Apeninského poloostrova, přímo na špičce italské boty, založili Řekové Rhégion. Místo nemělo podobnou hojnost úrodné půdy jako ostatní obce, ale doklady o častých kontaktech se sicilskými osadami naznačují, že obyvatelé si toto místo vybrali kvůli jeho strategické poloze v průlivu mezi Itálií a Sicílií. Živili se především obchodem a přepravou zboží mezi oběma pevninami přes průliv. Další osady uvedli v život v 8. století achájské kolonisté

Dórské sloupy připomínající Poseidónův chrám v Tarásu a jeho řecké počátky.

v Tarentském zálivu. Někdy kolem roku 720 založili Achájové na mimořádně úrodné rovině v dnešní Kalábrii Sybaridu a přibližně ve stejné době Krotón. V 8. století založili Řekové na severu Tarentského zálivu také Tarás (římské Tarentum), jedinou spartskou kolonii.

Ve druhé polovině 8. století založili Eubojané jednu z prvních osad na Sicílii a nazvali ji Naxos. Obec byla založena na malém výběžku země na východním pobřeží, takže další příchozí osadníci založili brzy na to pro nedostatek prostoru osadu Leontíny. Půdu získali zřejmě v boji s místními Sikely. Řecké obyvatelstvo Leontín doplnili příchozí osadníci z Megary, kteří sami následně založili Megaru Hyblaiu. Místo pro novou obec poskytl dle tradice jeden ze sikelských předáků, který se jmenoval Hyblon, což také vysvětluje název obce.

Na severním cípu Sicílie založili Chalkidáné a Kýmští obec Zanklé. Vznikla hned naproti italskému Rhégui a své jméno dostala podle přístavu ve tvaru

srpu, protože místní obyvatelé tomuto nástroji říkali zanklé. Na úrodné půdě na pobřeží pod Etnou založili příchozí kolonisté z Chalkidy Katanu a v jižní části východního pobřeží Korintané Syrákúsy. Osadníci ze Syrákús si pro město vybrali obzvláště dobře bránitelnou polohu. Bylo založeno poblíž pevniny na ostrově Ortygia, kde byl dostatek sladké vody a mimořádně velký přírodní přístav. Syrákúsy se rychle rozrůstaly a vytlačily Sikely z širšího okolí.

V 7. století založili Rhodané a Krétané město Gela na jihu Sicílie. Nacházelo se poblíž vyvýšeniny lemující pobřeží. Okolní půdu zavlažovala nedaleká stejnojmenná řeka a obyvatelé se v případě nebezpečí mohli ukrýt na kopcích nad městem. Právě na vrcholu kopce bylo založeno nejstarší město. Jeho obyvatelé měli z kopce výhled na ústí řeky, kterou využívali také jako přístav. O šedesát kilometrů západněji založili Gelští na přelomu 7. a 6. století Akragás. Vyrostl na kopci s výhledem na tři kilometry vzdálené pobřeží. Místo nabízelo vynikající zemědělské možnosti a stalo se jedním z nejbohatších řeckých měst vůbec. Ještě západněji založili koncem 7. století Megarští město Selinús. Vybrali si místo na nižším kopci obklopeném ze dvou stran řekami a nedaleko foinických osad, což bylo výhodné pro obchod. Osadníci ze Zanklé a Syrákús se usadili i na severu ostrova, kde vyrostla Hímera. Osadu vybudovali na kopci nad stejnojmennou řekou, kde měli k dispozici přístav vzdálený pouhý kilometr a úrodnou půdu v okolí.

V 7. století vyrostly další významné osady na východním pobřeží Itálie. Na patě italské boty vybudovali Lokrové nové město Epizefýrské Lokry. Jejich jméno se většinou odvozuje od prvního místa, kde se usadili, což byl zefýrský mys (dnešní Capo Bruzzano). Osada vznikla na obydleném místě, ale Řekové našli způsob, jak s domorodým obyvatelstvem spolupracovat, a jejich sloučení bylo zřejmě obchodně i vojensky výhodné. Domorodé obyvatelstvo se stalo součástí téměř všech řeckých komunit na celé Sicílii a v Itálii.

V Tarentském zálivu vznikly v 7. století ještě dvě významné apoikie: Sírís a Metapontion. Obě vyrostly v mimořádně úrodné oblasti zavlažované řekami. Metapontion zřejmě založili Achájové. Sírís byla zničena na konci 6. století a na jejím místě byla ve druhé polovině 5. století založena Thúrijci a Taráskými Hérakleia.

Ve vnitrozemí a na pobřeží se v archaickém období postupně rozšířily Krotón, Sybaris a Lokry. Tyto obce zakládaly pro rozšíření obchodu další apoikie a některé, zřejmě pro obchod s kovy, také na západním pobřeží Itálie. Obyvatelé Sybaridy založili mimo jiné známou Poseidónii (římské Paestum). Právě do Poseidónie se přestěhovalo mnoho Sybariďanů, když bylo jejich město v 6. století zničeno Krotónem. V polovině 6. století vyrostla na západním pobřeží poblíž Kýmé Dikaiarchia (římské Puteoli). Již v polovině 7. století stála osada také na místě pozdější Neapole, jméno této neapolské předchůdkyně však neznáme.

VÝVOJ SICÍLIE DO 5. STOLETÍ PŘ. N. L.

Nejpodrobněji nás prameny informují o vývoji v Syrákúsách. Většinu kvalitní půdy v okolí obce vlastnili velcí majitelé půdy známí jako *geomoroi* (vlastníci půdy). Nově příchozí obyvatelé a drobní rolníci měli přístup k půdě především v odlehlejších a hornatějších okolí. Na konci archaického období si Syrákúsané podmanili území až do hloubky padesáti kilometrů do vnitrozemí, včetně celého údolí řeky Anapo. K obraně a kontrole území si vytvořili vlastní apoikie, z nichž nejznámější byla Kamarína. Ta se rozrostla až 112 kilometrů jižně od Syrákús a proměnila se v silnou a v některých obdobích i samostatnou polis. Víme také, že Kamarínští udržovali dobré vztahy se Sikely a s jejich pomocí vedli v 6. století válku za nezávislost. Syrákúsané je však porazili.

Západní Řekové byli bohatí především díky mimořádně úrodné půdě. V Metapontiu symbolizovalo toto bohatství stéblo ječmene na mincích, v Sybaridě pak býk. Například v Sybaridě žilo tolik bohatých obyvatel, že se milétským obchodníkům vyplatilo ve městě prodávat luxusní textilie. O prosperitě sicilských obcí svědčí také výstavba monumentálních chrámů, několik olympijských vítězů, či růst filozofických škol, z nichž zejména pythagorejci ovlivnili myšlení nejen Velkého Řeka.

Ke konfliktům mezi Řeky docházelo zpočátku jenom zřídka, zřejmě proto, že měli prostor k růstu. Víme, že jako jeden z mála konfliktů vypukla na konci 7. století válka mezi Leontínami a Megarou. Kolem roku 550 se Kamarínští postavili proti vlivu Syrákús. Epizefýřští Lokrové porazili Krotón ve velké bitvě na řece Sagre, bitvu je však obtížné datovat. Zřejmě do první poloviny 6. století spadá válka achájských obcí Sybaris, Krotón, Metapontion a Kaulónie proti iónské Sírís. V ní se Achájům podařilo vyhnat původní obyvatelstvo a Sírís se již s novými obyvateli stala závislou na Sybaridě. Na konci století se vlády nad Sybaridou zmocnil tyran Telys a vyhnal nejbohatší a opoziční oligarchy i s drobnými rolníky. Vyhnanci si přivolali na pomoc Krotónské, kteří využili sporů ve městě a Sybaridu vyvrátili, čímž zlikvidovali obchodního konkurenta a získali přístup k další půdě.

Ke konfliktům mezi Řeky a cizinci zřejmě docházelo pouze tehdy, když se Řekové snažili rozšířit své kolonie. Kartáginci tak porazili Řeky kolem roku 580 u Lilybaia, kde se Řekové snažili založit osadu. Podobný osud potkal i Spartana Dória, kterému se nepodařilo získat kontrolu nad Spartou, a pokusil se proto založit osadu postupně v Libyi i na západní Sicílii.

Od 6. století se řecký vliv intenzivněji šířil mezi domorodým obyvatelstvem ve vnitrozemí Sicílie. Příkladem je Morgantina. Až do poloviny 6. století zde žilo původní obyvatelstvo jen s minimálním řeckým vlivem, ale od tohoto období se v obci často objevují nálezy řecké keramiky a ve městě vyrostly chrámy připomínající chrámy řeckého světa. Dobré a úzké vztahy se Sikely udržovaly

především řecké obce, které na ostrově založili Chalkidáné. Selinúntané zase čile obchodovali s Elymy v Segestě.

ŘECKÝ SVĚT SE INSPIRUJE VÝCHODEM

Řekové cestovali po celém Blízkém východě jako žoldnéři, lékaři, obchodníci, řemeslníci, úředníci a otroci. Stejně tak musely být v řeckých městech slyšet cizí jazyky. Ve Středomoří, na Kypru, Sardinii, Sicílii, ale také v Athénách a Egyptě se Řekové běžně setkávali s Foiníčany a jejich prostřednictvím s asyrskou kulturou. Foiníčané doslova zaplavili Středomoří předměty s palmetami, volutami, lotosovými květy nebo lvy. V Řecku se orientální prvky dostaly do módy zejména po roce 700 př. n. l. Lidé je vyžadovali na keramice, kovolitectví, orientální vlivy zasahovaly i do myšlení, představ a symbolů. I jeden z prvních představitelů řecké vědy Thalés, třebaže pocházel z Milétu, byl podle Hérodota původem Foiníčan. Vlivy Orientu musely být v soudobém řeckém životě cítit ve všech oblastech, a moderní badatelé proto hovoří o období v letech 750 – 580 př. n. l. jako o orientalizujícím období.

V Lýdii se někdy na konci 7. století př. n. l. Řekové seznámili s mincovnictvím a již na počátku 6. století začali razit vlastní mince. Nejstarší nálezy pocházejí z Artemidina chrámu v Efesu. Mince byly raženy z élektra a jejich vzory napodobovaly lví motivy Lýdů. Brzy se však objevily i výrazné řecké vzory.

Příběh mincí připomíná osudy mnoha dalších řeckých výpůjček. Vzpomeňme si na písmo. Řekové ho převzali od Foiníčanů, ale byli to oni, kdo

Sfinga na rhodské keramice
z období kolem roku 600 př. n. l.
připomíná orientální vliv v řeckém umění.

vytvořili literaturu v moderním slova smyslu, a něco podobného se stalo i s mincemi. Poté, co je převzali, z nich udělali všeobecné platidlo, tedy peníze v dnešním slova smyslu. V Lýdii nebo Persii se nic takového nestalo. Už v archaickém období používali Řekové různé druhy mincí, od těch málo hodnotných až po těžké kusy. Zpočátku se všechny mince razily ze slitiny stříbra a zlata zvané életron. Podíl zlata v élektu býval různý a v případě lýdských mincí dosahoval 45–55 %. Nebylo však snadné udržet stabilní poměr, a tak Řekové v Iónii přešli kolem roku 550 př. n. l. na stříbrnou měnu. V Řecku byli mezi prvními, kdo začal razit mince, Aigínští, následováni Athénany a Korinťany. V letech 540 až 480 př. n. l. již mince obíhaly po celém řeckém světě, včetně Massalie (dnešní Marseille) a Pantikapaia u Černého moře. Přejít na mince se však v jednotlivých oblastech lišil. Na Krétě se dluhy kolem roku 500 stále ještě platily zbožím; víme také, že kolem roku 470 dostával lékař na Kypru mzdu ve váženém stříbře nebo v půdě. Mince se však nakonec prosadily jako univerzální platidlo. Poleis v nich vyplácely dávky a státní výdaje, vybíraly daně a běžní občané v mincích nakupovali na agoře nebo platili nájem. Výjimkou byla Sparta, kde se mince začaly razit až tři století po Athénách.

Zatímco velké obce razily vlastní mince, ty menší často používaly cizí měnu. Na konci archaického období se používaly především „želví“ mince z Aigíny (s mořskou želvou na aversu) nebo v 5. století před n. l. athénské „sovy“, známé podle vyobrazení Athény na aversu a sovy na reversu. Díky athénskému obchodnímu impériu a laurijským zdrojům stříbra se staly doslova mezinárodním platidlem; Athénané z nich navíc v klasickém období učinili jediné platidlo athénské námořní společnosti, který tvořily téměř dvě stovky obcí.

Hodnota mincí spočívala v hmotnosti drahého kovu. Základní jednotkou se stala drachma (*drachmé* = hrst), která se skládala ze šesti obolů (*obelos* = rožeň). Hmotnost drachmy i obolu se v jednotlivých obcích lišila, nejběžnější attická drachma obsahovala 4,36 g stříbra. Athénané razili také mince s nižší hodnotou než obol a vyšší hodnotou než drachma. V případě vyšších mincí se jednalo o didrachmy (= dvě drachmy), tetradrachmy (= čtyři drachmy) a dekadrachmy (= deset drachem). Dekadrachmy však Řekové používali pouze při větších transakcích a v rukou drobného obchodníka se objevovaly jen zřídka. Pro velké zakázky, jako byl nákup mramoru či dřeva nebo stavba lodí a chrámů, používali Řekové ještě větší jednotky. Sto drachem představovalo jednu minu (436,6 g) a šedesát min jeden talent (asi 26 kg), což činilo 6000 drachem. Mina a talent se nerazily; Řekové nikdy neměli podobně velké mince a obě jednotky používali pouze pro přepočítání větších částek. Některé obce vedle tohoto již tak komplikovaného systému používaly ještě stříbrné statéry (jeden statér = asi 7 g). Například korintský statér představoval tři korintské drachmy nebo jednu athénskou didrachmu.

CO SPOJUJE VŠECHNY ŘEKY: POSVÁTNÁ MÍSTA A HRY

Přestože se řecký svět utvářel v podobě samostatných poleis, existovala i místa, která Řekové považovali za společná. Ta byla vždy spojena s bohy, ale měla také určitou přidanou hodnotu v podobě věštění nebo her. Jedno místo mělo obojí, a to Delfy. Mnozí Řekové je považovali za nejposvátnější v celém Řecku. Pořádaly se zde panhelénské pýthijské hry, ale skutečně mimořádnou slávu si vysloužila věštírna zasvěcená bohu Apollónovi. Věštírna poskytovala konzultace přinejmenším od počátku 8. století př. n. l., zpočátku jednou ročně, později každý měsíc. Dotazující se kladli otázky ve věštírně prostřednictvím věstkyně Pýthie. Jak rostl počet prosebníků žádajících o odpověď, nestačila jedna Pýthie, ale byly aktivní dvě až tři najednou. Věřilo se, že Pýthie se v transu spojí s Apollónem a během změněného stavu vědomí, snad způsobeného výparů z bylin, klade bohu otázky. Sídli v Apollónově chrámu a než se k ní člověk mohl přiblížit, musel vykonat několik rituálů. Prosebníci se před vstupem nejprve očistili v prameni zvaném Kastalie. Do pramene hodili minci a poté před chrámem na oltáři obětovali. Pokud obdrželi dobré znamení, věstecká hůl jim umožnila vstoupit do zvláštní chrámové místnosti zvané *adyton*. Prosebník v místnosti hovořil s Pýthií, nemohl ženu ale vidět, protože je oddělovala zástěna nebo závěs. Na druhé straně od něj seděla Pýthie na trojnožce a v pravé ruce držela vavřínovou ratolest a v levé miskou s vodou. Prosebník položil otázku, načez se Pýthie napila vody a rozžvýkala listy. Možná si v tu chvíli vzala nějaké psychotropní látky, protože pití vody před věštěním bylo typické i pro jiné věštby. Dostala se do změněného stavu vědomí, spojila se s božstvem a dala odpověď zvanou orákulum, což byl název, který se nakonec přenesl i na samotnou věstbu. Odpovědi byly zřejmě jasné, pokud povolovaly chystané vyslání kolonistů nebo politické reformy, ale pokud se prosebníci ptali na budoucnost, byly zpravidla nejasné a často nejednoznačné. Do oblasti věštění tedy nepatřila budoucnost jako taková, ale spíše posvěcení přítomnosti.

Kromě Delf vzkvétaly i další velké věštírny. V Épeiru si získala jméno Dodona, zasvěcená Diovi. Řekové sem přicházeli ze všech koutů Helady a na jejich otázky odpovídaly kněžky Peleiady na základě šumění listů Diova dubu. V Trofóniově věštírně v boiótské Lebadeii ve středním Řecku nacházeli prosebníci odpovědi ve spánku. V pramenech se často setkáváme s Didymami u Milétu. Tamní věstkyně odpovídala na otázky prosebníků v Apollónově chrámu vsedě na dřevěné kostce, přičemž v tomto případě zřejmě před věštěním nepila vodu, ale měla v ní ponořené nohy.

Další posvátná místa se proslavila hrami. Nejslavnější celořecké hry se konaly v Olympii na severozápadě Peloponnésu. Zápas (*agón*) byl součástí řecké reality ve všech oblastech. Řekové mezi sebou soupeřili v závodech,